

Különböző nyelvű helynévpárok reprezentációja*

RESZEGI KATALIN

1. Írásom tárgyának kijelölésében HOFFMANN ISTVÁN Funkcionális nyelvészet és helynévkutatás című tanulmánya (2012) motivált, a következőkben ehhez kapcsolódom egy speciális témakört érintően. Tanulmányában HOFFMANN ISTVÁN az 1993-ban megjelent helynév-tipológiája elméleti alapjait gondolta újra, annak egyfajta szemléleti kiigazítását is adva. Ennek során a funkcionális nyelvészleletet érvényesítve abból indult ki, hogy a beszélő a közösség tagjaként miképpen reprezentálja nyelvileg a megértett világot (ennek részeként pedig hogyan sajátítja el a névrendszereket, hogyan bővül a névismerete). A névhasználat kialakulását és folytonos alakulását ezek alapján három — szorosan összefüggő, valójában egybetartozó, csupán az analízis által szétválasztott — nézőpontból látja vizsgálандónak: egyrészt a névhasználók világa, vagyis a névközösség, másrészt a helyek világa, vagyis a mentális térkép, harmadrészt a nevek világa, vagyis a névrendszer szempontjából.¹

E vizsgálati szempontok közül elsősorban a két utolsót érvényesítve munkámban a többnevűség egy sajátos esetéről, a különböző nyelvű helynévpárok reprezentációjáról szólok. A belső mentális folyamatokra vonatkozóan az elme hálózatalvú (konnekcionista), holisztikus modelljéhez igazodom, mely szerint az elmén belül a különböző kognitív folyamatok nem függetlenek egymástól, s a helynevek, mint minden komplexebb reprezentáció, maguk is különböző ismeretelemek hálózataként képeződnek le. Ilyen módon a helynévi reprezentációknak részét képezik a név által jelölt objektumra vonatkozó ismeretek, melyek egyéneknél igen különbözőek lehetnek, illetve magát a szót és a névnek a használatát érintő sajátosságok (vö. RESZEGI 2009a: 10–11, 2009b: 31–32, 2012: 95–96).

2. A helynevek elválaszthatatlanok a beszélőközösség tagjaitól, akik a név és a jelölt dolog, objektum közötti használati szabályokat működtetve (vö. HEIN-

* A publikáció az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

¹ E három szempont ugyanakkor valójában két szintjét jelenti a vizsgálódásnak: a közösség, valamint az egyének mentális reprezentációjának szintjét.

RICH 2000: 2) bizonyos helyeket bizonyos szituációkban tulajdonnevükön említene. A névhasználók világának, a névközösségek vizsgálata tulajdonképpen a névtudás szociokulturális körülményeit érinti. Az egyén ugyanis a névismeretét közösségben szerzi meg, s névhasználata a közösségben alakul, más oldalról viszont az egyén is módosítja a közösség névhasználatát (RESZEGI 2012: 96–97, HOFFMANN 2012: 15). A közösségben — az eltérő szociokulturális körülményekből adódóan — az egyének névismerete, illetve helyismerete kapcsán esetenként akár jelentős egyéni különbségekkel is számolhatunk (vö. pl. HEINRICH 2000: 11, vö. még PÁSZTOR 2013: 45), mégis mutatkoznak közös jegyek. Ezeknek a kisebb névközösségeknek a „lazább-szorosabb kapcsolatokat felmutató hálózatoként értelmezhető” egy adott nyelvű névközösség (HOFFMANN 2012: 15). Kérdéses persze, hogyan is húzzuk meg egy-egy kisebb névközösség határát, egy kisebb település lakói például tekinthetők egy névközösség tagjainak, ám a nagyobb városok esetében már több kisebb (nem élesen elkülönülő) névközösséggel is számolhatunk.²

Tovább bonyolítják a helyzetet a kétnyelvű közösségek.³ A kétnyelvű közösségekben az egyének nyelvismerete eltérő lehet. Egyesek a mindennapi életben mindkét nyelvüket egyaránt használják, míg mások csak az egyik nyelvet beszélik, de bizonyos, gyakran előforduló elemeket ismernek a másik nyelvből is. És persze e kettő között számtalan további variációval, átmenettel számolhatunk. A kisebbségi kétnyelvűségi helyzetben ugyanakkor azok az egyének is bizonyos értelemben kétnyelvűnek tekinthetők, akik nincsenek mindkét nyelv birtokában,

² Jól alkalmazhatónak tűnek ennek modellálására a (skálafüggetlen) hálózatok (vö. BARABÁSI 2006). Néhány kitüntetett viszonyítási pontként funkcionáló hely és megnevezése az adott közösségen belül szinte mindenkinek a mentális rendszerében reprezentálódik, más neveket már kevesebb beszélő ismer, míg a nevek egy része csak a közösség néhány tagja számára ismert. Az egymással kommunikációs kapcsolatban álló egyéneknek a neveket leképező, többé-kevésbé (amint fent utaltam rá, inkább kevésbé) átfedő mentális hálózatai alapján áll össze a névközösség (időben és térben, valamint a közösség tagjait tekintve is) rendkívül rugalmas hálózata.

³ A kétnyelvűség sokféle módon kialakulhat, ebből adódóan a kétnyelvűségnek igen különböző felfogásaival találkozhatunk a pszicholingvisztikai és szociolingvisztikai kiindulású szakmunkákban (vö. pl. BARTHA 1999: 31–40, NAVRACSICS é. n. 14–21). BARTHA CSILLA szerint ezzel magyarázható, hogy a kétnyelvűséget nagyon gyakran skálák mentén írják le (például aktív–passzív, kiegyensúlyozott–domináns stb.). Ez jól mutatja, hogy nem lehetséges a bilingvizmust úgy meghatározni, hogy az minden típusra ugyanolyan mértékben érvényes legyen. Napjainkban a legelfogadottabb meghatározás GROSJEAN nevéhez kapcsolódik, aki funkcionális oldalról, a nyelv(ek) használata felől közelíti meg a kérdést. Eszerint kétnyelvű az, aki a mindennapi érintkezései során két vagy több nyelvet kommunikatív, szociokulturális szükségleteinek megfelelően (szóban és/vagy írásban, illetőleg jelelt formában) rendszeresen használ (1992: 51). Kevésbé kategorikus JOZEF ŠTEFÁNIK meghatározása: a kétnyelvű beszélők rendelkeznek a két nyelv használatának képességével, amely azonban nem kötődik a két nyelv mindennapos használatának feltételéhez, s a kétnyelvű egyéneknek nem kell mindkét nyelvet azonos szinten beszélnie (2000: 17). Mivel munkámban a különböző nyelvű helynévpárok mentális vonatkozásainak a megismerése a célom, és egyes helynevek idegen nyelvi megfelelőit egynyelvű beszélők is ismerhetik, nem szűkítem le a vizsgálatot csupán a kétnyelvű beszélőkre.

hiszen az anyanyelv esetükben mégis magán hordozza a kétnyelvűség nyomait. A többségi nyelv ugyanis bizonyos nyelvhasználati szinterekről (például a hivatalos szinterről) kiszorítja a kisebbségi nyelvet, s ezáltal abban nem lesznek fellelhetők (vagy legalábbis nem oly mértékben, mint az anyaországban) a hivatalos nyelvváltozat anyanyelvi elemei, azokat ugyanis a többségi nyelvből veszik kölcsön (vö. GYÖRI-NAGY 1988: 8). Hasonló jelenséggel a helynevek körében is számolhatunk.

Kétnyelvű környezetben ugyanakkor elég általános, hogy a különböző helyeknek, objektumoknak mindkét nyelven van neve (pl. m. *Kolozsvár* – rom. *Cluj-Napoca*, m. *Nagyvárad* – rom. *Oradea*, m. *Kassa* – szlk. *Košice*, m. *Duna* – szlk. *Dunaj*, *Ipoly* – szlk. *Ipel*); a közismert makrotoponimák mellett a mikrotoponimák köréből is nagy számú példát lehetne idézni). Minthogy azonban a névismeretre irányuló kutatások egyelőre az egynyelvű közösségekre vonatkozóan is napjainkban vesznek csak lendületet (vö. GYÖRFFY 2013), és hasonló kiterjedt vizsgálatokat tudomásom szerint kétnyelvű közösségekben még nem végeztek, ezzel kapcsolatban csupán néhány feltevést fogalmazhatunk meg, melyeket a későbbi vizsgálatok nyilvánvalóan árnyalni fognak.

A mindkét nyelvet beszélők jórészt (vagy legalábbis részben) a helyek különböző nyelvű tulajdonnévi megjelöléseit is egyaránt ismer(het)ik és használ(hat)ják, mivel mindkét nyelvi közösség tagjaival interakcióban állnak, s a beszéd közvetítése révén mindkét nyelvbéli helynévi formákkal találkozh(at)nak — mindezt a szociokulturális körülményeik befolyásolják. S a szoros együttélés során kialakuló kétnyelvű közösségekben a beszélők egy-egy beszélgetés alkalmával szabadon használhatják a helynevek különböző változatait, nem feltétlenül ragaszkodva egyetlen nyelvi rendszerhez. Ilyen közösségekben nem is igen különíthető el a nyelvek alapján két névközösség.

A kétnyelvű környezetben élő egynyelvűek, különösen a kisebbségi kétnyelvűségi helyzetben lévő beszélők jobbára szintén ismerik a gyakori többségi nyelvi helynévi formákat, ám ezek — a második nyelvi ismeretek hiányában — gyakorta átlátszatlanok számukra. Ugyanakkor a hangzásuk, bizonyos jellegzetes névszegmenseik alapján a mentális rendszerükben ezek a nevek is összeszerveződnek, s a feldolgozás, a névszerűség megítélésében támaszként szolgálhatnak. A kétnyelvű közösségben a többségi nyelvet beszélők körében a kisebbségi helynévi formák ismerete feltehetően már kevésbé jellemző. (Ezt a feltételezést is vizsgálni kell azonban a későbbiekben, s ennek során figyelembe kell vennünk azt is, hogy az adott államban többségi nyelv valamely szűkebb kontextusban lehet kisebbségi helyzetben is, itt pedig ezek a viszonyok másképp érvényesülhetnek.) Ebből adódóan elképzelhető, hogy — noha a helynevek maguk is nyelvi elemek — kétnyelvű környezetben a névközösség egyébként igen képlékeny elméleti határai nem esnek egybe a nyelvközösség szintén csak elméletileg meghúzható változékonnyal.

3. A kétnyelvű névhasználat belső folyamatairól valamivel több vizsgálati eredmény és elmélet áll a rendelkezésünkre.

A helynevek jelentése elválaszthatatlan a névvel jelölt területtől, pontosabban a hely reprezentációjától, ezért a helynevekre irányuló átfogó vizsgálatnak tekintettel kell lennie a „helyek világára” is, amit a kognitív pszichológia *kognitív térképek* nevez. A kognitív vagy mentális térkép a térbeli környezetünkről való tudásunk reprezentációja, beleértve részben — a téri kifejezések, illetve a helynevek révén — a nyelvi tudást is. Vagyis a mentális térkép és a mentális lexikon hálózata többek között a helynevek révén részben átfedi egymást (RESZEGI 2012: 96).

Az egyén mentális térképe a világról való ismeretszerzés részeként épül ki, s folyamatosan módosul, gyakran nem közvetlen tapasztalat, hanem a beszéd közvetítése révén. A mentális térkép pedig, mint fogalmi keret, a nyelvi megformálást is meghatározza. Két azonos név például nem kerülhet egy térképre egymáshoz közeli helyek megjelölésére. A mentális térkép ugyanakkor a névpéldányokhoz kapcsolódóan a névadást befolyásoló névsémákat is tartalmaz, amelyek szintén befolyásolják a névhasználatot és a névadást (vö. HOFFMANN 2012: 16–17).

Ez az elsődlegesen a belső mentális folyamatokra, a téri környezet leképezésére irányuló vizsgálati szempont is érvényesíthető a közösség szintjén. GYÖRFFY ERZSÉBET szerint ugyanis a közösségen belül a közös térbeli környezetről való tapasztalatszerzés, illetve a beszéd egységesítő hatása eredményeképpen az egyéni mentális térképek „összeállnak” egyfajta közösségi mentális térképpé, ám „ezen nem valami virtuálisan az egyedek fölött létező hálózatot kell érteni, hanem leginkább azt, hogy egy névközösségen belül az egyéni mentális térképeket közel hasonló mintázatúnak kell elképzelnünk” (2009: 108).

Kétnyelvű közösségben, különböző nyelvű névpárok ismeretekor az egyén mentális térképén egy adott helyre, objektumra vonatkozó információknak több tulajdonnévi elem is a része. Különböző névváltozatok, szinonim nevek persze egy nyelven belül is kialakulhatnak, ám ebben az esetben a helynévi elemek egy mentális lexikon részei. A kétnyelvűek mentális rendszerében azonban a különböző nyelvű helynévi formák a nyelvhasználat alapján kiépülő grammatikai mintázatok, illetve a nevekben esetlegesen felismerhető közszói elemek révén más-más nyelvi hálózatokba épülnek be. Ugyanakkor a konnekcionista modellben ezek a nyelvi hálózatok nem függetlenek egymástól, az elemek között szoros kapcsolatok állnak fenn. S a nyelvi keverések nyomán ez még inkább erősödik.

A különböző névpárok tagjainak reprezentációi között tehát szoros kapcsolattal, azaz a reprezentációkat alkotó ismeretelemek között nagy életerőségű kapcsolatokkal számolhatunk. Minthogy pedig egy-egy névpár mindkét tagjának reprezentációjához hozzátartoznak a helyre, objektumra vonatkozó információkat

leképező ismeretelemek, ezek révén az azonos objektum megnevezésére használt helynevek reprezentációi részben át is fedik egymást. A helynévi reprezentációk közötti szoros kapcsolatokat igazolják a helyneveket is érintő interferenciák. Egy csángómagyar férfi beszédéből származik a következő szemléletes példa: „szoha életemben nem mondtam rosszat a románokról, én románul tanultam a skólában... én *Kluzsban* végeztem... [...] ismerem a szabúfalvi nyelvjárást... a nyelvtan ugyanaz, mint a magyarban...” (SZABÓ T. 1995: 112–113). Magyarországi német nemzetiségű nyelvterületen gyűjtött példák: *Leipzigből* jött. *St. Martin* elbújt a *Gansensstahlban*. (Szentgróti 1997 példáit idézi NAVRACSICS é. n. 141).

A kétnyelvű beszélők kognitív térképe ezek alapján csak kapcsolathálózatai kiterjedtségében tér el az egynyelvűekétől. S minthogy a közösségen belül az egyének mentális térképe bizonyos mértékig hasonlóan épül ki, így — a beszéd közvetítése révén — az új nevek az egyén mentális térképén kétnyelvű környezetben is könnyen beépülhetnek mások mentális térképébe.

A kognitív pszichológia szerint ugyanakkor a környezeti kompetenciának a kognitív térkép mellett szerves része, s a téri reprezentációkkal szervesen összefonódik az ún. affektív komponens, ami a környezet összetevőire megjelenő érzelmi, motivációs válaszokat foglalja magába (DÜLL 2007: 120). A nevek holisztikusan felfogott reprezentációjához tehát az objektumra vonatkozson túl az egyes névalakokhoz kötődő emocionális tartalmak, szubjektív értékítéletek is hozzátartoznak. Az észlelésföldrajz felfogása szerint az ember tudatában a kartografikus elemekhez — s a velük átfedő reprezentációjú nevekhez — szubjektív értékítéletek kapcsolódnak, az ilyen módon kialakuló szubjektív térképek a világ térbeli rendjének átértelmezései, „nem térképi alakban, hanem ismeretek és tévhitek, illúziók és előítéletek, vágyálmok és reális adatok formájában” (CSÉFALVAY 1990: 17).

Ezeknek a tartalmaknak egy része a közösség nagy része által ismert, s a beszéd közvetítésével alakul ki a reprezentációja. A különböző nyelvű névalakokat egyaránt ismerő személy számára egy-egy névalak feldolgozásakor, előhívásakor tehát ezek az ismeretelemek is aktiválódnak. Ebből adódóan az eltérő emocionális, illetve szociokulturális tartalmú névpárok tagjai, noha ugyanannak az objektumnak a megjelölésére használják őket, mégsem tekinthetők egymás tökéletes ekvivalenseinek. Egy szlovákiai magyar beszélő számára például nyelvi szempontból mindegyik névalak értelmezhető, ám a beszédhelyzetektől függően használja ugyanarra a denotátumra vonatkozóan is vagy a magyar, vagy a szlovák változatot, „kihasználva a névalakokhoz tapadt stiláris színezetet, vagy éppen a helyhez fűződő viszonyát (pl. enyém–övék stb.) fejezve ki a választott névalakkal” (HIZSNYAI TÓTH 2003: 143, 2010: 170).

4. A nevek világa, a *n é v r e n d s z e r* nem tekinthető más nyelvi, illetve nem nyelvi elemektől független autonóm rendszernek a mentális rendszeren be-

lül. A speciális használati módjukat, azonosító funkciójukat reprezentáló ismeretek alapján azonban az egyének mentális rendszerében mégis egyfajta prototipikus elven kiépülő (más nyelvi elemekkel is szoros kapcsolatban álló) al-rendszerként, alhálózatként képzelhető el a nevek, az ismert névállomány reprezentálódása, melyen belül hasonlóan szerveződnek a különböző névfajtáknak megfelelő tulajdonnevek, a személynévek, a helynevek stb. is (vö. SLÍZ 2012: 400–401). A helynevek kategóriáján belül pedig a különböző objektumfajták szerinti szerveződéssel számolhatunk: összefüggésben azzal, hogy a mentális lexikon nem független modul, illetve hogy a szavak reprezentációja nem független a fogalmaktól, a fogalmi kategóriáktól.

Kétnyelvű környezetben a helyek mindkét nyelvbeli tulajdonnévi megjelölései bekerülnek az egyének mentális rendszerébe, mégpedig a nevet tartalmazó nyelvi környezet alapján a megfelelő nyelvi rendszer elemeként. Szemantikailag áttetsző nevek esetében a felismerhető közszoói elemek szervező szerepével is számolhatunk. Az új névelemek kapcsán ugyanis a feldolgozás — a valós környezet vagy a nyelvi környezetből kinyerhető információk alapján — az objektumfajtájának meghatározásán túl a nyelvi forma analogikus megfeleltetések útján zajló elemzése is megtörténhet. A kognitív szemantika szerint ugyan a több elemből álló névalakoknak a gyakori együtt előfordulásuk miatt egészes, holisztikus tárolása valószínűsíthető, vagyis nyelvi egységként kezeljük őket (TOLCSVAI NAGY 1996: 322–324, 2008: 37–38), az ismeretlen névalakok értelmezésekor azonban analogikus elven működő analitikus, morfológikus feldolgozással számolhatunk. A kétféle feldolgozási mód a konneccionista hálózatban valójában nem is különül el egymástól, inkább arról van szó, hogy a már ismert nevek esetében gyorsabban megy végbe, kevésbé tudatosul az elemző feldolgozás. A folyamat eredményeképpen az új helynév az egyén kognitív térképe mellett (az azzal kapcsolatban álló s) a nyelvi tapasztalatok alapján formálódó grammatikai mintázatok révén kiépülő nyelvi hálózatainak valamelyikébe is beépülve reprezentálódik. Ettől eltekintve viszont a helynevek megismerésének, feldolgozásának a folyamata a kétnyelvűek mentális rendszerében az egynyelvűekéhez hasonlóan történik: vagyis végbemegy a lexikai tartalmakra irányuló analogikus elven működő elemzést, illetve a helyfajtájára vonatkozó információ megismerését, kinyerését magába foglaló szimultán feldolgozás (vö. HOFFMANN 2012: 21).

A már elsajátított nevek pedig — típus- és elemgyakoriságuknak megfelelően — egyénenként némileg eltérően, közösségi szinten mégis hasonló vonásokat mutatva (a szemantikai és a strukturális jellemzők alapján) egyfajta modellként szolgálnak az újabb nevek feldolgozásakor, alkotásakor.

A kétnyelvűek esetében két egymáshoz sok szállal kapcsolódó nyelvi hálózattal számolhatunk. Ennek megfelelően az azonos objektumra vonatkozó névpárok között is szoros kapcsolat van, ezt igazolják a helynévi interferenciák, il-

letve a személynévi kognátuszok kapcsán megfigyelhető nyelvi viselkedés. A közsavak esetében kognátuszoknak (cognate) nevezik azokat a szópárokat, amelyek hangalakjukban és/vagy írásmódjukban és jelentésükben majdnem vagy teljesen azonosak. Ezek a szóalakok meggyorsítják a párjukhoz való hozzáférést (SÁNCHEZ-CASAS–GARCÍA-ALBEA 2005),⁴ ami egyértelműen jelzi szoros kapcsolatukat. Ezek alapján a mindkét nyelvben azonos formájú, hangzásában is hasonló nevek esetében az átfedés nagyobb mértékű, mint a csupán az objektumra vonatkozó információk révén átfedő névpárok esetében, ám azáltal, hogy különböző fonetikai-grammatikai ismereteket reprezentáló hálózatokba kapcsolódnak bele, az átfedés nem teljes. A pszicholingvisztikai vizsgálatok szerint ugyanis a különböző nyelvekben azonos alakú neveket (személyneveket) a kétnyelvűek megnyilatkozásaikban jobbra a befogadó, a bázisnyelv (vö. GROSJEAN 2004: 40) intonációs-fonetikai mintáinak megfelelően ejtik ki.⁵

A fonetikai jellemzőkre is kiterjedő teljes váltást igazolja NAVRACSICS JUDIT példája is, szintén személynevekre vonatkozóan. Az általa megfigyelt angol–perzsa–magyar háromnyelvű gyerekek magyar nyelvi környezetbe kerülve magyar nyelvű kontextusban igen hamar magyarul ejtették a saját nevüket és a testvérük nevét is. Amikor ugyanis bekerültek a magyar bölcsődébe, a gondozónők [nabil] és [nasim]-nak ejtették a nevüket, így a gyerekek is megtanulták nyelvek szerint megkülönböztetve ejteni a nevüket. Ha viszont angolul beszéltek, az angol kiejtésnek megfelelően továbbra is [næbil]-nek és [næsım]-nek nevezték magukat és testvérüket (é. n. 139).⁶ A pszicholingvisztikai kutatások ugyanakkor azt mutatják, hogy spontán beszédben előfordulnak fonetikai keverések is (vö.

⁴ Katalán–spanyol kétnyelvűekkel végzett előfeszítéses lexikai döntéses kísérletek alapján kiderült, hogy a célszóval írásmódjukban azonos vagy alig különböző kognátuszok kimutathatóan gyorsító hatással voltak a reakcióidőre, míg a célszóval jelentésben (de írásmódban nem), illetve írásmódban (de jelentésben nem) azonos hívószók nem voltak szignifikáns hatással a reakcióidőre (SÁNCHEZ-CASAS–GARCÍA-ALBEA 2005).

⁵ GROSJEAN és MILLER kísérleteikben eredendően azokat a produkciós stratégiákat igyekeztek feltárni, amiket akkor alkalmaznak a kétnyelvű személyek, ha a kevert nyelvű beszédmód a beszélgetőpartner szempontjából nem megfelelő, ám a téma miatt mégis szükséges. A kísérletek kapcsán ugyanakkor a kódváltások fonetikai jellemzőit is megvizsgálták: arra kérték a francia–angol felnőtt kétnyelvű kísérleti alanyokat, hogy meséljenek történeteket franciául, franciául angol kódváltásokkal és angolul. A történetekben több olyan szereplő volt, akiknek zöngétlen zárhanggal kezdődő nevét angolul és franciául is ki lehet ejteni, pl. *Paul, Tom, Carl*, s a nevek jó párszor előfordultak a történetekben. A vizsgálat során a szókezdő mássalhangzó VOT-ját megmérve azt találták, hogy a beszédprodukció során az egyik nyelvről a másikra váltás teljes váltást jelent, vagyis a lexikai mellett kiterjed a fonetikai szintre is (legalábbis, amennyiben a kétnyelvű egyén mindkét nyelve fonetikai rendszerét birtokolja) (1994). (A VOT [Voice Onset Time] a zár felpattanása és az azt követő magánhangzó zöngéjének megjelenése között eltelt idő, ami jellemző jegye a nyelveknek.)

⁶ Vö. még CHARLOTTE HOFFMANN példáját, mely szerint amikor a lánya, a négyéves Cristina, angol barátnőjének mutatta be öccsét, akinek spanyol neve van (Pascual [paskwál]), először spanyol kiejtést használt, majd amikor az értetlenséget váltott ki a barátnőből, angolosan ejtette öccse nevét [p^hæskwæl] (1991: 112).

NAVRACSICS é. n. 82). Hasonló működést tételezhetünk fel a helynevekre vonatkozóan is. Vagyis a kétnyelvűek az azonos alakú helyneveket is a két nyelvi hálózat nagy, ám nem teljes átfedést mutató elemeként reprezentálják. S megnyilatkozásaikban jobbra az éppen beszélt nyelv hangtani sajátosságainak megfelelően ejtik ki ezeket, persze esetükben is előfordulhatnak fonetikai jellegű keverések.

A kétnyelvűek mentális rendszerében tehát a különböző nyelvű helynévpárok szerves kapcsolatban állnak egymással, ám több szállal kapcsolódnak az egyik hálózat más helynévi és nem helynévi elemeihez is. A helynevekről tárolt tudás bizonyos mértékig, ám korántsem teljesen elkülönült nyelvi hálózatokhoz kötődik.

A kétnyelvű környezetben élő egynyelvűek mentális rendszerében a másik nyelvbéli helynévi elemek — ahogy már utaltam rá — az anyanyelvi hálózat elemeként épülnek be a mentális lexikonba olyan névváltozatként, amelyről az egyén tárolja azt az ismeretelemet is, hogy az a másik nyelvbéli megfelelője egy adott névnek; ennek révén e nevek is kapcsolódnak egymáshoz, s fonotaktikai mintázatuk alapján segítenek a névszerűség megítélésében. A nyelvi hálózatba azonban csak akkor épülnek be erős kapcsolatokkal, ha az adott közösségben az anyanyelvi beszédben is gyakori a használatuk.

A kétnyelvűek két nyelvi hálózatában kialakult névrepresentációk közötti kapcsolatok alapján elképzelhető, hogy az egyik nyelvbéli névmodell bizonyos vonásai dominánsabbá válnak. Talán ezzel is magyarázható az a különbség, ami az ómagyar kori hegynevek körében végzett vizsgálataim során mutatkozott meg (RESZEGI 2006). A mai Északi-középhegység, valamint a Selmeci-hegység, a Jávoros és a Szlovák-érchegység vonulatának a neveit összevetve ugyanis kitűnt, hogy a nagyobb szláv népességű északi vonulat szláv eredetű nevei gyakrabban jelennek meg alaki változtatás nélkül a magyar névrendszerben, ezzel szemben a déli vonulat szláv származású nevei szerkezetileg jobban igazodtak a magyar névrendszerhez: nagyobb arányban váltak kétrészesé földrajzi köznévvé hozzákapcsolásával. Ebben esetleg a névhasználati szokások kölcsönhatása is szerepet játszhatott. A két vonulat szláv eredetű névállományában a formánsok használatában megmutatókozó különbségek pedig — délen csupán a kérdéses nevek negyede, északon a fele alakult így — talán abból is fakadhatnak, hogy a magyar névhasználati szokások a déli vonulatban erőteljesebben hatottak a szláv névhasználók körében, míg északon jobban tartotta magát a szláv névalkotási norma. Persze az oklevelek névanyagát vizsgálva még számos további, az oklevélírói gyakorlat névhasználatát befolyásoló tényezőt is szem előtt kell tartanunk.

Hasonló módon nyelvi interferenciákkal is számolhatunk a magyar, szláv, román és német nyelvű Ugocsa és a szomszédos Ung vármegyében előforduló képzéssel alakult másodlagos nevek (*Batár* > *Batarcs*, *Túr* > *Túrc*) létrejöttében az ó- és középmagyar korban. A képzés a helynévi lexémákra támaszkodó újabb

nevek alkotásában a magyar névrendszerben egyáltalán nem jellemző (vö. TÓTH 1999: 436–437), a vizsgált területen azonban találunk rá példákat. S ennek hátterében a szláv névrétegben aktív helynévképzés modellhatását is gyaníthatjuk (KOCÁN 2013: 236–237).

A funkcionális, s ezen belül a kognitív közelítésmódot érvényesítve ugyanakkor szem előtt kell tartanunk azt is, hogy a nevek részeként tárolt ismeretek gyakran nem esnek egybe a nevek motivációjáról, szerkezetéről a névkutatók által feltárt információkkal, márpedig a nevek közösségben való funkcionálása, változása szempontjából az előbbiek a meghatározók. Arról van ugyanis szó, hogy amikor az egyén a neveket kognitív feldolgozás révén elsajátítja, valójában újraalkotja, szemantikailag újratereinti azokat, s a nevek reprezentációja a későbbi használat során is módosulhat. A helynevek jelentésében tehát azok a tulajdonságjegyek jelennek meg, amelyeket hozzárendelünk. Vagyis a nevekben kifejezett szemantikai tartalmak nem közvetlenül a világot képezik le, hanem a világról való tudásunkat. Amennyiben a helyneveket a mentális rendszer, (HOFFMANN ISTVÁN szerint) a mentális térkép részeként tekintjük, akkor a szemantikai motiváció történeti igazolhatóságának nincsen relevanciája (2012: 22–24). Ennek szemléltetésére a kétnyelvűséggel összefüggésben idézek az alábbiakban egy példát.

A különböző nyelvű névmegfelelések kapcsán közismert, hogy ezek létrejöhetnek egymástól függetlenül vagy névfordítással, névváltoztatással (vö. J. SOLTÉSZ 1979: 39). KNIEZSA ugyanakkor abban az esetben, ha a két helynév egymás értelmi megfelelője (1944: 3), vagyis teljes szemantikai egyezést mutató névpárokra van szó (vö. PÓCZOS 2010: 189), több nyelven való párhuzamos névadással számol. Eszerint ezek a névpárok tagjai nem fordításai egymásnak, hanem azonos időben, ám egymástól függetlenül keletkezettek. Noha kognitív szempontból elképzelhető, hogy egy számos tulajdonságával és relációjával jellemezhető objektumnak ugyanazt a jellemzőjét választják ki a névadás alapjául két különböző nyelvű közösségben is, s még a nevek felépítése is hasonló lesz, valójában azonban inkább csak a pusztán a hely fajtáját megjelölő, földrajzi köznévből alakult helynevek esetében számolhatunk ezzel az eshetőséggel. Nagy számú példa előfordulásakor, különösen a komplexebb szerkezetű és szemantikai tartalmú nevek kapcsán valószínűbbnek tarthatjuk, hogy az esetek jó részében fordítással létrejött névpárokkal van dolgunk (vö. PÓCZOS 2010: 189–197). PÓCZOS RITA a Baranya megyei Sásdi járás névanyagát vizsgálva konkrét példával is igazolja ezt: „az eredetileg személynévi előtagú m. *Vas/malom* ~ n. *Vas/Mühle* bővítményi részét a kétnyelvű névhasználók tévesen a német *waschen* 'mosni' ige tövével azonosították, ennek hatására jelenhetett meg a magyarban a *Mosó/malom* változat” (2010: 191). Amit a szerző téves azonosításnak nevez, az lényegében a név elsajátításának, s ezáltal újraalkotásának, szemantikai újrateremtésének a folyamata. Kognitív szempontból pedig nincs jelentősége

annak, hogy ez a név etimológiájától eltérő névértelmezéssel jár. A példa ugyanakkor arra is rávilágít, hogy a kétnyelvű beszélők ebben a folyamatban mindkét nyelvbéli tudásukat aktiválhatják, s a nevek lexikális és funkcionális modelljeit egyaránt figyelembe veszik.

5. Amint a fentiekből is kitűnik, egyelőre igen sok a kérdés a kétnyelvűek névhasználatával, illetve a névpárok mentális reprezentációjával kapcsolatban. Munkámmal ezért a meglévő ismeretek áttekintésén és kognitív nézőpontú továbbgondolásán túl az ilyen irányú vizsgálatok szükségességére kívántam ráirányítani a figyelmet. Ezek az eredmények ugyanis nemcsak a konkrét kérdés megválaszolásában segíthetnek, hanem közelebb vihetnek a tulajdonnév lényegének, funkcionálásának megértéséhez is.

Irodalom

- BARABÁSI ALBERT-LÁSZLÓ 2006. A hálózatok tudománya: a társadalomtól a webig. *Magyar Tudomány* 2006/11: 1298–1308.
- BARTHA CSILLA 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- CSÉFALVAY ZOLTÁN 1990. *Térképek a fejünkben*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- DÚLL ANDREA 2007. A környezet hatása a tanulási folyamatokra: környezet és alkalmazkodás. In: CSÉPE VALÉRIA–GYÖRI MIKLÓS–RAGÓ ANETT szerk., *Általános pszichológia 2. Tanulás — emlékezés — tudás*. Budapest, Osiris Kiadó. 111–153.
- GROSJEAN, FRANÇOIS 1992. Another View of Bilingualism. In: HARRIS, RICHARD J. szerk., *Cognitive Processing in Bilinguals*. Amsterdam, Elsevier Science Publications. 51–62.
- GROSJEAN, FRANÇOIS 2004. Studying bilinguals: Methodological and conceptual issues. In: BHATIA, TEJ, K.–RITCHIE, WILLIAM C. szerk., *The Handbook of Bilingualism*. Blackwell Publishing. 32–63.
- GROSJEAN, FRANÇOIS–MILLER, JOANNE L. 1994. Going in and out of languages: An example of bilingual flexibility. *Psychological Science* 5/4: 201–206.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2009. A többnevűség és a szakasznevek a folyóvíznevek körében. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 4: 105–113.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2013. A helynév-szociológia kutatási területei, feladatai. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 9: 115–125.
- GYÖRI-NAGY SÁNDOR 1988. A nemzeti kétnyelvűség kutatásának helyzete és távlatai. *A Hungarológia Oktatása* 2/3: 3–14.
- HEINRICH ANDREA 2000. *Szaniszló helynevei kognitív nyelvészeti megközelítésben*. Szakdolgozat. (Kézirat.) Kolozsvár.
- HIZSNYAI TÓTH ILDIKÓ 2003. Miért éppen Malacka? Helységnevek a szlovák–magyar nyelvpárú műfordításban. In: CSANDA GÁBOR szerk., *Somorjai disputa I.* Somorja-Dunaszerdahely, Fórum-Lilium Aurum. 141–155.

- HIZSNYAI TÓTH ILDIKÓ 2010. Szubjektív térképek térszimbolikája A gavallérokban és szlovák fordításaiban. In: BEKE ZSOLT és mtsai szerk., *Hungarológia a szlovák kultúra kontextusában*. Pozsony–Bratislava, Stimul. 170–179.
- HOFFMANN, CHARLOTTE 1991. *An Introduction to Bilingualism*. London–New York, Longman.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2012. Funkcionális nyelvészet és helynévkutatás. *Magyar Nyelvjárások* 50: 9–26.
- KNIEZSA ISTVÁN 1944. *A párhuzamos helynévadás. Egy fejezet a településtörténet módszertanából*. Településtörténeti Tanulmányok 2. Budapest.
- KOCÁN BÉLA 2013. *Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa vármegyében*. Doktori értekezés. (Kézirat.) Debrecen.
- NAVRACSICS JUDIT é. n. *A kétnyelvű gyermek*. Budapest, Corvina.
- PÁSZTOR ÉVA 2013. *Hajdúnánás határneveinek névrendszertani vizsgálata*. Doktori értekezés. Debrecen.
- PÓCZOS RITA 2010. *Nyelvi érintkezések és a helynévrendszerek kölcsönhatása*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 18. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- RESZEGI KATALIN 2006. Két hegyvonulat Árpád-kori névállományának összevető vizsgálata. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 2: 159–180.
- RESZEGI KATALIN 2009a. A tulajdonnevek mentális reprezentációjáról. *Névtani Értesítő* 31: 7–16.
- RESZEGI KATALIN 2009b. A kognitív szemlélet lehetőségei a helynévkutatásban. A metonimikus névadás. *Magyar Nyelvjárások* 47: 21–41.
- RESZEGI KATALIN 2012. A mentális térkép és a helynevek. In: *Mentális folyamatok a nyelvi feldolgozásban. Pszicholingvisztikai Tanulmányok* 3: 95–100.
- SÁNCHEZ-CASAS, R.–GARCÍA-ALBEA, J. E. 2005. The representation of cognate and noncognate words in bilingual memory: Can cognate status be characterized as a special kind of morphological relation? In: KROLL, JUDITH F.–DE GROOT, ANNETTE M. B. szerk., *Handbook of Bilingualism. Psycholinguistic Approaches*. Oxford University Press. 226–250.
- SLÍZ MARIANN 2012. Tulajdonnév és kategorizáció. *Magyar Nyelv* 108: 282–291, 400–410.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ŠTEFÁNIK, JOZEF 2000. *Jeden človek, dva jazyky*. Bratislava, Academic Electronic Press.
- SZABÓ T. ÁDÁM 1995. A moldvai csángó értelmiség két- és félnyelvűsége. In: KASSAI ILONA szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet. 111–121.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1996. A tulajdonnév jelentésánál egy névcsoporthoz. *Magyar Nyelvőr* 120: 319–325.

- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. A tulajdonnév jelentése. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1.* Budapest. 30–41.
- TÓTH VALÉRIA 1999. Helynevek a helynevekben. *Magyar Nyelvjárások 37*: 435–443.